

DEÁK ÁGNES

SZTE BTK Modernkori Magyar Történelmi Tanszék

Aetas 39. évf. 2023. 4. szám, 198–201.

ISSN 0237-7934

DOI 10.14232/aetas.2023.4.198-201

www.aetas.hu

Tudomány, katolicizmus, öszbirodalmi patriotizmus és konzervatív politika metszéspontján

Christof Aichner – Brigitte Mazohl (Hg.): Die Korrespondenz des Ministers für Cultus und Unterricht Leo Thun-Hohenstein (1849–1860). Auswahledition zu den Reformen von Unterricht und Bildung in der Habsburgermonarchie. Unter Mitarbeit von Tanja Kraler. Wien–Köln: Böhlau Verlag, 2022. (Veröffentlichungen der Kommission für Neuere Geschichte Österreichs, Bd. 122.) 1044 oldal

A terv, hogy az 1850-es évek bécsi vallás- és oktatásügyi miniszterének levelezését sajtó alá rendezzék és megjelentessék, még az 1930-as évekre nyúlik vissza. A második világháború után azonban a munka félbeszakadt, és csak az ezredforduló után indult újra a Habsburg Monarchia 19. századi történetének ismert kutatója, Brigitte Mazohl irányításával, az Innsbrucki Egyetem támogatásával. Leo Thun-Hohenstein gróf személyes irathagyatéka Csehországban található a Litoměřicei Állami Levéltár dččini kirendeltségén, több mint háromezer levelet, naplót, családi iratokat és irodalmi kéziratokat tartalmaz. De találhatók itt Thun miniszteri tevékenységéhez kapcsolódó előterjesztés-fogalmazványok, törvényjavaslatok is (köztük „Hungarica” címmel nyolc irat 1860-ból a magyarországi igazgatás, illetve a protes-

táns egyházak ügyeiről). 248 levelező partnert azonosítottak a kötet szerkesztő-kiadói, köztük tudósokat (akiket jórészt Thun juttatott egyetemi katedrához Ausztriában az egyetemi és középiskolai oktatás színvonalának emelése érdekében), egyháziakat (túlnyomórészt katolikus főpapokat és szerzeteseket), állami hivatalnokokat és kisebb részben családtagokat. Két tematikai súlypontot állapítottak meg: az elsőt természetesen a Thun miniszteri reszortjához tartozó oktatási és kultuszügyek alkotják; a másik csoportba pedig a neoabszolút kormányzat általános politikai irányvonalát, például az alkotmánykérdést, az úrbéri viszonyok megszüntetését, a községi reformot, a valutareformot, az államháztartás ügyeit, valamint a nemzetiségi problémákat érintő iratok kerültek. A személyes hagyaték mellett bevonták a kutatásba a vallás- és oktatásügyi minisztériumnak Bécsben az Allgemeines Verwaltungsarchivban található iratanyagát mint kiegészítő, sok tekintetben kompletter gyűjteményt. Természetesen igyekeztek a látókörbe került levélírók hagyatékát is felkutatni, de végül mindössze 127 Thun által írt levelet sikerült azonosítani a gróf miniszteri időszakából, körülbelül negyven levéltárból és kéziratárból.

A teljes anyag digitális formában már egy ideje a kutatók rendelkezésére áll,¹ a levél-

¹ Lásd: <https://thun-korrespondenz.acdh.oew.ac.at/>

szövegek mellett alapos jegyzetekkel, rövid, de informatív eligazító információkkal és regesztákkal. A most megjelent kötet a gróf miniszteri tevékenységéhez kötődő legfontosabbnak ítélt dokumentumokat tartalmazza, a súlypontot az oktatási kérdésekre helyezve, azonban a bevezető rövid összefoglalót ad a hagyatékban fellelhető iratanyag valamennyi tematikai csomópontjáról. A teljes gyűjtemény belső arányainak megfelelően e kötetben is a Thunhoz intézett dokumentumok vannak többségben, de olvashatók Thun-levélfogalmazványok, illetve -másolatok is, főképp minisztertársaihoz vagy beosztottjaihoz intézett dokumentumok.

A terjedelmes bevezető igyekszik megfelelő fonalat adni az olvasó kezébe, amire fel-fűzheti az egymást kronológiai rendben követő dokumentumokat. A vallás- és oktatásügyi minisztérium szervezeti felépítése, Thun grófnak a minisztérium megszervezésében és működésében játszott szerepe után tárgyalja a kötet az egyes témaköröket. A rövid történelmi összefoglalók közvetlenül utalnak a kötetben közölt egyes dokumentumokra, lehetségessé téve akár a tematikus olvasási rendet is az oldalszámokat követő lineáris olvasással szemben. A szerzők az egyes témákon belül bemutatják Thun elveit, a meghatározó politikai körülményeket és a tervbe vett reformok megvalósításának mikéntjét, eredményeit és kudarcait. Külön foglalkoznak Thun személyzeti politikájával, azzal, hogy milyen elvek alapján igyekezett kialakítani a tanári kart a közép- és felsőoktatásban, milyen motívumok készítették arra, hogy külföldi tudósokat hívjon Ausztriába. Hangsúlyozzák: a szigorúan vett tudományos szempontokon túl katolikus-konzervatív értékek motiválták őt. Ugyanakkor az általa követett gyakorlat sokkal rugalmasabb volt, mint a meghatározott és követni kívánt elvek. Ezt mutatja például a bécsi egyetem német nyelv és irodalom professzori posztjára kiszemelt stuttgarti könyvtárnok, Franz Pfeffer esete. Ugyanis Pfeffer felesége és gyermekei evangélikus vallásúak voltak, ami Thun számára nem volt elfogadható. De,

amikor Pfeffer késznek mutatkozott Bécsbe költözése után gyermekeit katolikus oktatásban részesíteni, Thun úgy vélte, ez jellemgyengeségre vall, szerinte egy professzor vallási kérdésekben nem lehet opportunist. Két évvel később azonban, más alkalmas jelölt híján, mégiscsak beleegyezett Pfeffer Bécsbe hívására. (111–112. old.)

A kötet bevezetője természetesen rámutat azokra a pontokra is, ahol a feltárt dokumentumok élesebb vagy egyenesen más megvilágításba helyezik Thun tevékenységét az eddig ismerthez képest. Említésre méltó például Emil Rössler esete, aki 1846 és 1848 között a bécsi egyetem docenseként az osztrák jogtörténet megalapítójának számított. 1848-ban azonban a frankfurti német parlament tagjaként a porosz orientáció hívei által propagált egységes császárság megalapítását támogatta a bécsi kormányzat és a Habsburg-dinasztia képviselte föderatív modellel szemben. Így nem térhetett vissza Ausztriába, de 1855-ben, majd 1857-ben is kérte Thuntól rehabilitálását és újra alkalmazását. Thun, ahogy az a most publikált iratokból kitűnik, első alkalommal elzárkózott ettől, de 1857-ben támogató előterjesztést tett Ferenc Józsefnek, és nem ő, hanem az uralkodó volt az, aki kérelmelhetetlenül elutasította a rehabilitációt. (112–113. old.)

Thun miniszteri időszakához az oktatás területén mindenekelőtt a középiskolai oktatás teljes tartalmi és szervezeti átalakítása, valamint a felsőfokú oktatás alapos reformja kötődik. Ezzel szemben az elemi oktatás szervezeti keretei változatlanok maradtak. Az itt közölt dokumentumok azonban feltárják, hogy e tekintetben is fontos előmunkálatok történtek. A kötet bemutatja a felsőoktatáshoz szorosan kötődő tudománypolitikai kezdeményezéseket is: a törekvést a tudományok differenciálódásának elősegítésére, a történettudomány kiemelt támogatására, de a természettudományok fejlesztését is, illetve új „tudományos terek” (tudományos társaságok, expedíciók, tanulmányutak) alapításának ösztönzését.

A bevezető után a dokumentumok a keltezésük szerinti sorrendben követik egymást a digitális kiadásnak megfelelő szerkezetben: rövid regeszta, majd a teljes szöveg, bőséges és informatív jegyzetekkel, melyek közlik további adatok lelohelyeit is, akár levéltári iratokról van szó, akár már megjelent publikációról. Bőséges irodalomjegyzék, részletes és annotált személynévmutató, továbbá helységnévmutató zárja a kötetet. Különösen hasznos a személynévmutató, hiszen a levélírók vagy címzettek között nagy számban találunk kevésbé ismert személyeket, akik életútjának ismerete segíti az olvasót az adott forrás értelmezésében. A legkülönbözőbb tartományokból tárulnak elénk beszámolók az oktatásügy más és más szegmenseinek állapotáról is. A részben hivatali, részben magánlevelek fényt vetnek a bécsi centralista kormányzatot támogató értelmiségiek, illetve az államapparátust működtető, beosztott hivatalnokok nézeteire, amelyek a szikár kormányzati iratokból nem ismerhetők meg. Sokatmondó például Thun minisztériuma beosztott hivatalnokának, az oktatásügy átszervezésére 1850 tavaszán Erdélybe küldött Ludwig Heufler von Hohenbühelnek a véleménye májusban arról, hogy mikor lehet majd új erdélyi országgyűlést összehívni: „Egy egységes országgyűlés Erdélyben akkor lenne lehetséges, ha a német nyelv általánosan elterjedt lenne a műveltek között, és nem létezne azzal szemben semmiféle idegenkedés.” (198. old.) Még messze járunk az alkotmány 1851. augusztusi felfüggesztéséről, mégis a fejekben már ott él a gondolat: az alkotmány tényleges érvényesítéséhez még sok időnek kell eltelnie, vagy az egyenesen alkalmazhatatlan az Osztrák Császárság viszonyai közepette.

Magyarországi ügyek nem tartoznak a kötet kiemelt csomópontjai közé, ami tükrözi az összanyag belső arányait. A digitális gyűjteményben az „Ungarn” keresőszóra mindössze 27 tétel ugrik elő, mind felekezeti kérdésekkel, főként az 1859-ben kibocsátott Protestáns Pátens előmunkálataival, illetve politikai következményeivel kapcsolatban.

Ennek ellenére természetesen hasznos ismeretekkel gazdagodhatunk a kötet forgatásakor. Érdekesek például a hivatali és oktatási nyelv kérdését és ehhez kapcsolódóan a nemzetiségi konfliktusokat érintő dokumentumok, még ha azok elsősorban Csehország viszonyait érintik is. Thun 1848 előtt a nemzetiségi ügy szakértőjének számított, röpirataiban támogatta a szláv népek kulturális fejlődését, miközben a birodalmi politikai egység védelmét elsődleges fontosságú kérdésnek tekintette. Minisztersége idején is nagy súlyt helyezett minderre. Nem véletlen, hogy a bevezető is részletesen tárgyalja ezt a kérdést (69–83. old.), leszögezve, hogy a német nyelv primátusának Thun által vallott elve elsősorban „célszerű pragmatizmus”-t szolgált, és nem bármiféle „céltzott germanizálás”-t. (72. old.) Főképp a tanárhiány, illetve a különböző nyelveken elérhető tankönyvek hiánya miatt látta úgy, hogy egyelőre a tudomány érdeke a német tannyelv előtérbe helyezését kívánja meg a középfokú oktatásban is. Ugyanakkor továbbra is fontos feladatnak tekintette a nemzeti nyelvek fejlesztését. De arra is rámutatnak a szerzők, hogy nemzeti tannyelvű gimnáziumok nyitása esetén komolyan mérlegelt szempont volt számára az is, hogy azokban a tanárok részéről biztosítani lehessen a Habsburg-ház iránti feltétlen lojalitást. Fából vaskarika az a korszellem fényében, amit Thun megcélzott: elősegíteni a nemzeti nyelvek fejlesztését anélkül, hogy az erősödő nacionalizmusok előre törését elősegítené. (76. old.) A bevezető árnyaltan járja körül Thun némileg változó álláspontját a nyelvkérdésben, és méltán állapítja meg, hogy az tartósan negatívan befolyásolta a Thun miniszteri tevékenységéről alkotott kortárs és szakirodalmi véleményeket. (83. old.) A kötetben Csehország mellett Tirol és Galícia nemzetiségi és nyelvi konfliktusai villannak fel leginkább, Magyarország vonatkozásában csak 1860-ból találunk itt dokumentumokat, amelyek a pesti egyetemi diákok körében kibontakozó, a német oktatási nyelv elleni mozgalomhoz kapcsolódnak. (929–943. old.) A többi Magyarországgal

kapcsolatos tudósítás is jórészt a pesti egyetemhez kötődik: akták a teológiai fakultás szervezéséről 1851-ből részben Simor Jánostól, a későbbi esztergomi érsektől (akkor Thun minisztériumának hivatalnoka), illetve magától Thuntól (281–287. old.). Olvashatjuk továbbá az egyetem rektorának, Virozsil Antalnak egy panasziratát 1853 nyaráról (396–401.), illetve egy rövid tudósítás erejéig a kassai katolikus gimnázium viszonyait is megismerhetjük (445. old.). Emellett csupán a *Religio* című folyóiratnak egy a gimnáziumi oktatás reformját tárgyaló cikkének német nyelvű fordítását tartalmazza a kötet (Kovách M. Antal: *Tanodáink' rendezése*. *Religio*, 3. évf. 52–53., 55–57. sz. 1851. május 6. – május 18.) (288–297. old.).

A külön koronatarományként igazgatott Erdély oktatásügyét sem tárgyalja sokkal több dokumentum, de azok jóval izgalmasabbak, mint például a már említett Ludwig Heufler von Hohenbühel jelentései. Nem meglepő, ahogy a „bizalmi férfiak”-kal tartott tanácskozáson Nagyszébenben egyetlen magyar sincs jelen, ahogy az sem, hogy Heufler a románokat képviselő Andrei Şaguna püspökről negatív véleményt közvetített, és a görögkatolikus felekezetet félti az ortodoxok határozott előre nyomulásától. Ugyanakkor maga (kellemesen) meglepődött, amikor a görögkatolikus és görögkeleti (román) elemi oktatás ügyében összehívott tanácskozáson maguk a román bizalmiak kezdeményezték a német nyelv tantárgyként való bevezetését. Elgondolkodtató, amikor azt fejtegeti, hogy a tervnek, miszerint Nagyszébenben egyetem létesüljön, a szászok között is volt ellenzéke, mondván, az megsza-

kíthatja az egyetemjáráson keresztül szövődő élénk szellemi kapcsolatokat Németországgal, és provincializmushoz vezethet. (171–173., 196–212. old.) Bepillantást nyerhetünk továbbá a nagyszébeni jogakadémia 1853. tavaszi gondjaiba. A jelentéstevő Johann Bayer jogászprofesszor szerint a helyi városi tanács ellenszenvvel viseltetett az intézménnyel szemben, mivel az oda kinevezett sok katolikus tanárnak köszönhetően az intézmény elvesztette protestáns jellegét. Dicsérte eközben a diákság előrehaladását. Kiemelte, hogy a románok például engedelmesen elhagyják hagyományos öltözetüket, német ruhát és kalapot öltenek, és „teljesen germanizálódnak”. (374–378. old.) A katolicizmus érdekeinek védelme természetesen nemcsak a görögkatolikusokra, hanem a római katolikus egyházra is kiterjedt. Talán ez magyarázza, hogy Thun miniszteri székéből történt távozásakor, 1860. október végén a sajnálatukat kifejezők sorában ott találjuk Haynald Lajos erdélyi püspököt is, aki nem is sokára oly végletesen szembekerül a centralizáló birodalmi kormányzattal, de ekkor még a „pietas”-sal határos tiszteletéről biztosítja Thunt. Igaz, megjegyzi azt is, hogy „országainkban” a „sajátos körülmények” következtében a gróf nem minden tettét lehetett nemes szándékainak megfelelően értékelni és nagyra becsülni. (952–953. old.)

A kötet rávilágít: Thun összetett és nagy formátumú politikus személyiség volt, akinek életútja jövőbeli történeti kutatások méltó témája lehet; eközben számos elemmel gazdagítja tudásunkat az 1850-es évekbeli neoabszolutizmus kormányzatának politikai és vallási gondolatvilágáról.